

De boom

Paper Inleiding Praktische Theologie

B.J. van Luijk

0327859

Maart 2004

De inleiding

Deze paper zal als eindwerkstuk geschreven worden voor het vak Inleiding in de Praktische Theologie (PT) voor de kerkelijke opleiding van de Baptisten. Het eerste doel dat mij hierbij voor ogen staat is een beknopte samenvatting te geven van hetgeen ik hier geleerd heb, dat wil zeggen; de literatuur en de colleges. Het tweede doel zal zijn om mijn bevindingen en reflecties over het vak kenbaar te maken. Als laatste doel heb ik mij gesteld om een lezenswaardig en duidelijk paper te schrijven.

Dit laatste wil ik doen aan de hand van een beeld dat ik door de paper heen zal gebruiken. Het beeld is niet origineel; het is in de literatuur ook een aantal malen aangehaald. Dit beeld sprak mij echter zo aan dat ik me voorgenomen heb rond dit beeld mijn paper te vormen.

De proloog

Stelt u zich een land voor. Een land hier heel ver vandaan. Een land met een lange geschiedenis. Een geschiedenis met zwarte en lichte bladzijden. Bladzijden die dit land bekend hebben gemaakt in de wijde wereld. Dit land heet "Wetenschap". Zoals ik al zei; het is een oud land. Ouder dan menig ander land dat in de omgeving ligt. In het midden van dit land ligt een bos boven op een heuvel. Dit bos heeft jaren geleden een naam gekregen. Een naam die in de taal van het land geschreven is. De naam van dit bos is "Theologie".

Stelt u zich voor dat u door dit grote bos loopt. Overal om u heen staan bomen en hier en daar een struik. Soms is het behoorlijk donker omdat dan het loof van de bomen het zonlicht geheel verduisterd. Plotseling staat u voor een kolossale boom. Zo'n boom heeft u nog nooit gezien; een sterke stam met dikke, knoestige wortels die hier en daar boven de grond uitkomen. Boven u een imposant bladerdek dat u volledig in de schaduw zet.

Deze boom, de Praktische Theologie, heeft door Heitink de volgende definitie meegekregen: "*de empirisch-georiënteerde theologische theorie van de bemiddeling van het christelijk geloof in de praxis van de moderne samenleving.*" Uit deze definitie komen twee soorten van praxis naar voren: de eerste is die van de bemiddeling van het christelijk geloof (het object van de PT) en de tweede is meer gericht op de context van de PT. Respectievelijk ook wel het intentionele en sociologische handelen genoemd.

Hier mijn eerste opmerking; in de motivering van de PT is nogal wat onduidelijkheid en onenigheid te vinden. Zien we bij Heitink vooral een causatieve relatie met de (moderne) geschiedenis (eventueel specifiek gericht op de sociologische implicaties), bij Ploeger komen we het begrip " <i>verlangen</i> " tegen. Bij Ballard & Pritchard vinden we meer de PT die voortkomt uit een reactie op wat zich in de samenleving afspeelt. Bijbelse motivaties zijn (helaas) moeilijker te vinden in deze drie bronnen.

De wortels

Op een stel zware, knoestige wortels rust de hele boom. Hiermee haalt zij haar voeding uit de bodem. Dit uitgebreide wortelstelsel zorgt voor de voedingsstoffen die zo nodig zijn om de boom te laten overleven en nog meer om hem te laten groeien.

Drie wortelgroepen duidt Heitink aan. De eerste groep bestaat uit de wortels die te doen hebben met de verlichting van het subject. De tweede groep heeft te maken met de modernisering van de samenleving. De derde groep staat voor de doorwerking van het sociale vraagstuk.

Drie wortelgroepen, zo verschillend en tegelijk vinden zij allen hun oorsprong in de moderne geschiedenis. Heitink stelt de ontstaansgeschiedenis gelijk met een verstaansgeschiedenis. Een verstaan van de ontwikkelingen vanaf de verlichting. Deze verlichting leidt volgens hem tot de crisis van de zestiger jaren die uiteindelijk de PT tot leven roept. Men zou kunnen zeggen dat de PT hiervoor al bestond, eerstens in de pastoraaltheologie en ten tweede al tijdens de vroege kerk door middel van de verschillende “ambten” of “gaven”. De verdeling in drie groepen vinden we later nog terug als rode draad voor het deel over de praktijk van de PT.

De eerste wortelgroep heeft dus te doen met de verlichting van het subject. De mens is tijdens de verlichting anders geworden. Zij is “*subject geworden van zijn eigen ervaring*”. De mens en haar mogelijkheden komen hier centraal te staan. (Hier vindt de PT haar ontstaan als wetenschap in. Omdat men zich meer gaat richten op de empirie, dat wil zeggen het vaststellen van wetmatigheden, weet “*de theorie van de praktijk van de theologie*” ook een plekje te verdienen.) De PT vindt in de individualisering en subjectivering één van haar belangrijkste perspectieven. De mens wordt een subject, de mens wordt een individu. De PT ziet het als haar taak om te intermediëren (eventueel slechts te faciliteren) in de bewustwording van de mens. Het draait hier om de theologie van het subject met als belangrijkste thema’s: geloof, religieuze ervaring, zingeving en geestelijke gezondheid.

De tweede wortelgroep heeft de modernisering van de samenleving als onderwerp. Dit is het bredere kader waarin de eerste groep gezien kan worden. De modernisering omvat verschillende processen: differentiatie, rationalisering, pluralisering, specialisering, professionalisering en secularisatie. Hierdoor zien we dat de groepen en sociale context uit die tijd steeds meer onder druk komen te staan. Zo ook de kerk en haar handelen. De PT komt hier tot uiting in haar focus op de kerk als handelend subject. De PT wordt daarmee én door haar methoden steeds meer een empirisch georiënteerde handelingswetenschap, echter niet enkel functioneel maar ook kritisch in haar opzet.

De laatste wortelgroep richt zich op de doorwerking van het sociale vraagstuk. De industriële revolutie leidde tot een armoedevraagstuk, waar de godsdienst een antwoord op zou (moeten kunnen) geven. Dit in tegenstelling tot de oplossing van het communisme van Karl Marx. De godsdienst lijkt kort na die tijd voornamelijk “*het vernieuwen van de bestaande orde*” als antwoord te hebben. Het christelijk geloof wil/moet een vreedzame oplossing bieden voor het armoedeprobleem. De PT vindt hier haar bron in de agologie, oftewel de theorie van het veranderen van de omstandigheden óf de individuen in

die omstandigheden. Zij wil hier vooral een kritische theorie zijn met als belangrijkste thema's: theorie-praxis relatie, normen en waarden, recht en onrecht en de praxis van bevrijding.

De drie wortelgroepen zijn als volgt samen te vatten (Heitink):

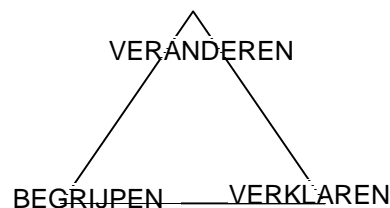
<i>het persoonlijk leven</i> t.a.v. het individu via een antropologische benadering in de weg van bewustwording	<i>het kerkelijk leven</i> t.a.v. sociale verbanden (de groep) via een eccesiologische benadering in de weg van het communicatief handelen	<i>het maatschappelijk leven</i> t.a.v. de samenleving via een diaconologische benadering in de weg van maatschappelijke actie
gericht op het individuele christendom	gericht op het kerkelijke christendom	gericht op het publiekelijke christendom

Het is de vraag waarom Heitink zo focust op de geschiedenis als bron van de PT. Hij neemt haar ook vrij eenvoudig positief aan. Hier is duidelijk een waarschuwing op zijn plaats. De moderne geschiedenis als bron van de PT nemen is duidelijk "slechts" één manier om hierna te kijken. Het is goed om te beseffen dat hier nog veel andere perspectieven op zijn. Zo kan men denken aan een bijbelse begroning, dat wil zeggen een perspectief dat zich meer richt op de motieven en bronnen die de bijbel ons aanreikt of bijvoorbeeld een perspectief dat zich richt op de functies van de kerk. De derde wortelgroep zou volgens Heitink staan voor de rol die de godsdienst in de samenleving heeft. Ik vind dat wel te ruim, zeker als later (als hij het praktisch maakt bij de diaconale taken) blijkt dat Heitink eigenlijk de christelijke kerk in zijn geheel bedoelt. Voor de indeling zou het mooi zijn, maar ik kan het met de term "godsdienst" toch niet eens zijn.

De stam

De stam zorgt voor de verbinding tussen de wortelgroepen en de boomkruin. Zij geeft het voedsel uit de wortels door naar de bladeren, zodat deze zich het best ontwikkelen. De stam geeft stevigheid aan de boom.

De stam in dit verhaal staat voor de theorie van de PT. Omdat het om een empirisch georiënteerde handelingswetenschap gaat, kunnen we ook wel spreken van haar methode. Wat is de verbinding tussen de bronnen van de PT en praktijkvelden? Deze vraag is te beantwoorden in drie delen: het begrijpende, veranderende en verklarende deel. De volgende figuur kan hier verheldering in geven:

Om te beginnen met het begrijpen: dit wordt ook wel de hermeneutische cirkel genoemd. Hier wordt gekeken naar de intentie en motivatie van een handeling. Hermeneutiek kent een lange geschiedenis, zij wordt tegenwoordig kortweg aangeduid als interpretatieleer. Voor de PT gaat het vooral om het volgende aspect: "...het niveau van de corresponderende verhouding tussen de oorspronkelijke boodschap (traditie, waarin de toenmalige situatie mede verrekend is) en de telkens andere situatie, toen en nu." Men kan de vraag over de verhouding tussen traditie en ervaring hier centraal stellen. (Of zoals nog vaker voorkomt en naar mijn idee passender is; de vraag naar de verhouding tussen openbaring en ervaring.) In deze verhouding zijn een aantal modellen belangrijk:

- *Diastase*: Geground op een dialectische theologie ziet zij de enige verbinding in het Woord van God. (Dus geen ruimte voor sociale wetenschappen of religieuze ervaring.)
- *Bipolariteit*: Er bestaat een spanningsvolle relatie waarbij de een niet zonder de ander kan. (Nadruk op ontmoeting en ervaring.)
- *Correlatie*: Het gaat hier om een hermeneutische cirkel, waarbij de vragen die in de menselijke existentie liggen onder woorden worden gebracht door de theologie en de antwoorden in de vorm van Gods zelfonthulling tot ons komen.
- *Identificatie*: de menselijke ervaring wordt hierin geïdentificeerd met de religieuze ervaring. Hierin kan men onderscheid maken in een historische en antropologische optiek.

Ballard & Pritchard geven hier ook een aantal voorbeelden van. Naast deze modellen bestaan er ook nog patronen van interpretatie, zij gaan meer uit van een bepaalde theologisch perspectief uit de openbaring waarmee men naar de ervaring kijkt (bijvoorbeeld het exodusmodel).

De volgende invalshoek is die van het veranderen. Het gaat hier om een regulatieve cirkel of een strategisch perspectief. De PT is gericht op veranderen door middel van begeleiding en beïnvloeding. Het gaat binnen deze invalshoek om een communicatief handelen. De eerste invalshoek (het komen tot verstaan) verbindt zich hierdoor met deze tweede (het komen tot verandering). Men kan deze verandering weer in kaderen in de twee soorten praxis (context): die van het individu en die van de context waarin men zich bevindt (de groep of het sociale verband). Voor dit veranderen is de agogie een goede hulpwetenschap, die de PT wil benutten. Het gesprek komt in het middelpunt te staan. Dit is niet alleen vanuit de geschiedenis of traditie een goed uitgangspunt, maar ook vanuit de theologie. Als we kijken naar (de twee begrippen) openbaring en ervaring is gesprek de beste verbinding. Er zijn drie strategieën voor verandering:

- *rationeel-empirisch*: Deze is gericht op de mens als rationeel handelend wezen dat door middel van voorlichting tot gewenst gedrag kan worden bewogen.
- *normatief-reëducatief*: Deze is gericht op de mens als sociaal wezen dat mede bepaald wordt door de omringende cultuur (door middel van socialisering en internalisering).
- *macht*: het gaat hier om “*het vermogen om een ander zijn wil op te leggen, ook waar deze niet meewerkt.*”

De communicatie- en systeemtheorie zijn van groot belang voor de juiste toepassing van verandering in de PT. De eerste theorie richt zich voornamelijk op de communicatie van een boodschap via een bepaald kanaal tussen de zender(s) en de ontvanger(s). De systeemtheorie in de PT richt zich vooral op open systemen die in een uitwisselingsrelatie staan met hun omgeving.

De laatste invalshoek is die van het verklaren. Dit verklaren richt zich vooral op de context van de handeling. Deze invalshoek is verbonden met de andere doordat verklaren en begrijpen een eenheid vormen. De empirische cirkel die deze laatste invalshoek beschrijft kan gezien worden als de toetsing van de twee andere invalshoeken. Het gaat hier dus voornamelijk over een bepaald empirisch uitgevoerd onderzoek. De methode hiervoor is voornamelijk afgeleid van de geesteswetenschappen, hoewel er ook natuurwetenschappelijke elementen worden gebruikt. Het gaat om handelingsonderzoek,

d.w.z. het handelen van een individu of groep (de twee soorten praxis). Er zijn drie verschillende soorten onderzoek te definiëren:

- *Descriptief*: een systematische beschrijving van een onderwerp a.d.h.v. empirische gegevens.
- *Exploratief*: Een tussenvorm. Verkenning van het veld en ontwikkelen van hypothesen.
- *Toetsend*: Aan theorie ontleende hypothese(n) worden getoetst.

De volgende samenvatting van de methoden van de drie verschillende cirkels maakt het plaatje compleet:

<i>hermeneutische cirkel</i> :	<i>regulatieve cirkel</i> :	<i>empirische cirkel</i> :
voorverstaan	probleemstelling	observatie
waarneming/ervaring	diagnose	inductie/veronderstelling
interpretatie/discours	plan	deductie/voorspelling
zingeving	ingreep	toetsing
handelen	evaluatie	evaluatie

De tweede invalshoek duidt op een puur communicatief handelen. Hier wil ik een kanttekening bij plaatsen. Heitink wil elk handelen zien als een communicatief handelen. Hij past onverkort deze theorie toe, zonder zich hiervoor te verantwoorden. Ik denk dat hierdoor een aantal perspectieven te kort wordt gedaan.

De derde invalshoek focust zich veel op de onderzoeksmethode die bij de geesteswetenschappen gebruikelijk is. Dit is niet verwonderlijk, omdat het onderwerp van de PT zoals gezegd voornamelijk in dat veld ligt.

De kroon

De kroon; de top van de boom. Hier gaat al het voedsel naar toe. De bladertop staat direct in verbinding met de omgeving van de boom. Hierdoor wordt het zonlicht opgenomen. In koude tijden bestaat zij slechts uit de takken, in de zomer zijn enkel nog de balderen te zien.

Ook de kroon is weer onder te verdelen in drie velden, dit zijn de handelingsvelden van de PT. Hierin komen de wortelgroepen weer naar voren. De stam geeft hierbij de onderzoeks-/werkmethode die in die handelingsvelden gebruikelijk is. Zie hier de samenhang van de verschillende delen van de boom.

Ten eerste kunnen we spreken over het handelingsveld "*mens en religie*". Het gaat hier over een antropologisch gerichte PT. De antropologie duidt hier in de eerste plaats op de veronderstelling dat de mens in een bepaalde relatie staat tot God, bijvoorbeeld beantwoordend, zekerheidszoekend of onafhankelijk. Daarnaast is het van belang om dit in het perspectief van de omgeving van de mens te plaatsen; de mensen om haar heen en haar mensbeeld. De moderne ontwikkelingen, waaronder de secularisatie, hebben hier geleid tot een nijpender zingevingsvraag. Ook de godsdienstige ontwikkeling en de religieuze ervaring horen bij het veld van de PT-antropologie. Er zijn drie vakgebieden te onderscheiden:

- *Poimeniek*: Dit is het veld van het individuele en groepspastoraat. Dit pastoraat is gericht op de bewust- of menswording van het individu. Dit kan door middel van vier functies: helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen.

- *Godsdienstpedagogiek*: Hieronder valt de geloofsopvoeding van de jeugd in de kerk, de school en het gezin.
- *Spiritualiteit*: Hier draait het om “een min of meer continue levensoriëntatie van religieuze aard”. Oftewel; het handelen m.b.t. tot de individuele levensovertuiging in het (dagelijks) leven.

Het tweede handelingsveld behelst het ecclesiologische segment; “kerk en geloof”. Hierin staat de kerk als gemeenschap van gelovigen centraal. Het beeld, de positie, inhoud, indeling en de uitstraling van de kerk zijn hierbij wezenlijke aspecten. De vakgebieden van de PT-ecclesiologie zijn:

- *Gemeenteopbouw*: Dit is een nog vrij jong gebied, waar veel onduidelijkheden in te vinden zijn. Men kan wel omvattend spreken over een gemeenschap met een bepaalde identiteit en structuur die in een proces op weg is naar een bepaald doel.
- *Catechetiek*: het gaat hier om de gemeente als leergemeenschap.
- *Liturgiek*: Zij is te verstaan als “al die rituele en devotionele vormen en handelingen die gericht zijn op de communicatie met de werkelijkheid van God.”
- *Homiletiek*: De preek als communicatief gebeuren in de gemeente.

Het derde handelingsveld “godsdienst en samenleving” richt zich vooral op de diaconologische aspecten van de PT. Het is de christelijke presentie in de samenleving. Er zijn een aantal modellen van de relatie tussen kerk en samenleving. Het oudste, *de theocratie*, stelt dat het doel dat God met zijn volk heeft alle staatskundige dimensies beheerst. Dan is er *de twee-rijkenleer*, waarin God regeert door de Heilige Geest en door ordeningen van macht. *De kerk voor de wereld* stoelt op vier aspecten: roeping, zending, opdracht en dienst. *Het christendom buiten de kerk* focust op het onderscheid tussen openbaar en privé christendom. Als laatste model noem ik *de politieke theologie* die de kerk als “partijganger der armen” ziet. In het handelingsveld zijn drie vakgebieden te onderscheiden:

- *Evangelistiek*: de communicatie van het evangelie met de omgeving van de gemeente. Men kan focussen op evangelisatie via de directe omgeving, massamedia en “urban mission”.
- *Diaconiek*: het diaconale handelen vanuit de gemeente. Hieronder valt het gemeente-, samenlevings- en werelddiakonaat.
- *Laïcale vakken*: De positie en roeping van het gewone gemeentelid in haar leefsituatie, bestuurlijke werk en bewegingen in de samenleving.

<i>mens en religie:</i> PT-antropologie	->	<i>kerk en geloof:</i> PT-ecclesiologie	->	<i>godsdienst en samenleving:</i> PT-diaconologie
- poimeniek - godsdienstpedagogiek -spiritualiteit		- gemeenteopbouw - catechetiek - liturgiek - homiletiek		- diaconiek - evangelistiek - laïcale vakken

Zoals eerder gezegd is het laatste vakgebied vooral een handelingsveld van de gemeente en niet van de (algemene) godsdienst. De ecclesiologie van de baptisten is zo verschillend van de ecclesiologie die Heitink hanteert, dat er soms een groot verschil valt op te merken. Dat zien we bijvoorbeeld in de gemeenteopbouw, de liturgiek en de homiletiek. De laïcale vakken zijn nauw gerelateerd aan de spiritualiteit.

De epiloog

We zijn aanbeland bij de epiloog. We staan als het ware van een afstandje naar de boom van PT te kijken. We zagen al haar onderdelen en gedeeltelijk hoe zij onderling met elkaar verbonden zijn. Een paper is veel te kort om over de schoonheid en complexiteit van deze boom te praten. Het blijft bij een opsomming van onderdelen. Een soort beschrijving uit een bomengids; haar hoofdkenmerken, verschijningsvorm en gebruik. Helaas.

Aan het eind van deze paper blijven er voor mij nog een hoop vragen en losse eindjes liggen. Maar ook dit is denk ik in de eerste plaats iets wat bij de PT hoort: zij zoekt haar beste vorm m.b.t. de omgeving waarin zij staat. In de tweede plaats is dit ook te wijten aan de inleidende status die dit vak heeft.

<p>Ik vind het belangrijk om af te sluiten met de opmerking dat ik erg de werking van de Heilige Geest in de beschrijvingen gemist heb. Zelf geloof ik dat een juist verstaan van de openbaring niet zonder deze werking kan. Net zo min de ervaring trouwens! Wellicht richt zich dit dan puur op een christelijke PT, maar daar schijnt Heitink ook niet voor terug te deinzen (terwijl hij dat trouwens nergens expliciet aangeeft!). Deze werking of "niet-werking" van de Heilige Geest zou ik dan als focus van de PT willen zien. De godgeleerdheid bestaat toch niet zonder de bemiddeling van de Heilige Geest? Waarover praten wij anders?</p>
--

De bronnen

Heitink, G. (2000). *Praktische theologie, geschiedenis – theorie - handelingsvelden*, Tweede druk, Kok: Kampen.

Ballard, P. & Pritchard, J. (2001). *Practical Theology in Action, Christian thinking in the service of church and society, third impression*, SPCK: London.

Ploeger, A.K. & Ploeger-Grotegoed, J.J.(2001). *De gemeente en haar verlangen, Van praktische theologie naar de geloofspraktijk van de gemeenteleden*, Kok: Kampen.